

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2021 - Sayı / Issue: 53
Sayfa/Page: 183-202
ISSN: 1302-6879

Anadolu'da Ortaçağ Seramiklerinin Üretildiği Bir Merkez: Samsat A Center in Anatolia Where Medieval Ceramics Are Produced: Samsat

• Hikmet Serdar MUTLU*

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Seramik Bölümü Malatya/Türkiye.

*Assoc. Prof., İnönü University Faculty of Fine Arts and Design Ceramics Department Malatya/Turkey.
hsmutlu@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8609-9077

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi / Date Received:

03/07/2021

Kabul Tarihi / Date Accepted:

04/09/2021

Yayın Tarihi / Date Published:

30/09/2021

Atf: Mutlu, H.S. (2021). Anadolu'da Ortaçağ Seramiklerinin Üretildiği Bir Merkez: Samsat. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 53,183-202.

Citation: Mutlu, H.S. (2021). A Center in Anatolia Where Medieval Ceramics Are Produced: Samsat. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 53, 183-202.

Öz

Güney Doğu Anadolu bölgesinde stratejik bir noktada konumlanmış olan Samsat, arkeolojik kazılar sonucunda ele geçen zengin ve bol çeşitli malzemelerle burada yerleşimin M.Ö. 5000-3000 yıllarına kadar uzadığı kanıtlanmıştır. Samsat Höyük kazılarında anlaşıldığına göre Orta Çağ, Helen ve Roma Dönemleri başta olmak üzere Demir Çağı, Geç ve Orta Tunç Çağları'na kadar uzanan dört dönem tespit edilmiştir. Bu dönemlerde Samsat kentinin önemli olmasının nedeni; Fırat Nehri'nin ulaşımı kolaylaştırması sayesinde hem bir ticaret merkezi hem de askeri bir merkez olmasıdır. Çalışmada, Anadolu'da Orta Çağ Hristiyan ve İslam öncesi seramik üretimi yapan Samsat Höyük'te yapılan kazılarda bulunan seramiklerin üretim ve süsleme teknikleri araştırılmıştır. Adıyaman Müzesi'nde sergilenen seramikler ve depoda korunan parçalardan işlevsel, estetik değeri yüksek ve süsleme motif özellikleri bakımından dikkat çekenler incelenmiş ve müze kayıtları ile karşılaştırılmıştır. Samsat Höyük kazılarında seramik buluntulara dair bilgilere, Samsat'ın tarihi ve Orta Çağ İslam öncesi ve sonrası seramiklerin tanım ve kıyaslamaları yapılmış, araştırmacılara toplu değerlendirebilecekleri bir kaynak olabilmesi için çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Samsat, ortaçağ islam seramikleri, islami devir seramikleri, süsleme.

Abstract

Samsat, which is located at a strategic point in the Southeastern Anatolia region, is where the settlement was found in the BC, with the rich and varied materials found as a result of archaeological excavations. It has been proven to be as long as 5000-3000 years. As understood from the Samsat Höyük excavations, four periods have been identified ranging from the Middle Ages, Hellenic and Roman Periods to the Iron Age, Late and Middle Bronze Ages. The reason why the city of Samsat was important in these periods; The fact that the Euphrates River facilitates transportation is both a trade center and a military center. In this study, the production and decoration techniques of the ceramics found in the excavations in Samsat Höyük, which produced medieval Christian and pre-Islamic ceramics in Anatolia, were investigated. The ceramics exhibited in the Adıyaman Museum and the pieces preserved in the warehouse that attract attention in terms of their functional, aesthetic value and ornamental motif features were examined and compared with the museum records. The information about the ceramic finds in Samsat Höyük excavations, the history of Samsat and the definitions and comparisons of the ceramics before and after the Middle Ages Islam were made, and it was studied so that it could be a resource for researchers to evaluate collectively.

Keywords: Samsat, medieval islamic ceramics, islamic period ceramics, ornamentation.

Giriş

Eski ve Orta Çağda farklı devletlere başkentlik yapmış önemli kalelerden biri olan Samsat (Gör.1), İslam öncesinde Samosata (Demirkent, 1970) ve İslami devirde Sümeysat olarak bilinmektedir (Bulut, 1991). Aşağı Fırat bölgesinin batı sahilinde konumlanan Samsat, Adıyaman'a 35 km uzaklıkta bir ilçe olup, 250x150m ölçülerinde anıtsal bir höyük niteliği taşımaktadır (Özgüç, 2009). Samsat'ın eski tarihi hakkında yeterli bir bilgiye ulaşılamamış olsa da Kummuh ismiyle Geç Hitit döneminde önemli bir merkez olduğu anlaşılmıştır (Weisbach, 1960). Samsat kazılarında bulunan yüzeydeki zengin ve bol çeşitli seramik malzemeler, yerleşimin M.Ö. 5000-3000 yıllarına kadar uzandığını, Samsat'ın çok eski ve yoğun bir tarihi geçmişe sahip olduğunu kanıtlamıştır.

Gör. 1: Samsat'ın eski durumu (<http://samsat.gov.tr/eski-samsat>, Erişim Tarihi: 2019)

Samsat, Fırat nehri sayesinde kolay ulaşılan bir ticaret merkezi ve askeri bir üs olarak yüzyıllarca çeşitli devletlerin kısa aralıklarla sürekli istilasına uğramıştır (Öney, 1982). Bu devletler; Hitit, Hurri, Asur, Med ve Pers, Urartu, Babil, Arami, Yunan ve Roma, Bizans, Ermeni, Haçlı, Arap, Emevi ve Abbasi, Hamdani, Selçuklu, Artuklu, Eyyubi, Moğol, Memluk ve Osmanlı Devleti'dir (Goell, 1967; Runciman, 1986; Demirkent,1970; Öney, 1982; Özgüç, 1992; Hellenkemper,1976; Turan, 1980).

1. Samsat Höyük Kazıları

Samsat, İslam öncesi Türk seramik ve çini tarihini aydınlatan önemli bir üretim merkezi olarak bilinmesi, 1939 yılında Dörner ve Naumann tarafından yapılan ilk arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkmıştır (Özgüç, 2009). 1964 yılında Goell'in yaptığı kazıda tepenin ortasında Selçuklu sarayının birkaç odasının bulunması Atatürk Barajı suları altında kalacak Samsat'ı kurtarma çalışmaları, 1967'de başlatılmış ve daha geniş bir alanda incelemelerin yapılması ile höyüğün topografik haritası çizilmiştir (Goell, 1967). 1975 yılında Serdaroğlu, 1977'de Özdoğan (Özgüç, 2009) ve 1978-1989 yıllarında Özgüç tarafından Samsat kazılarına devam edilmiştir (Salman, 2008; Yıldız, 2011). Bu kazılarda çok farklı yerleşim katmanlarına rastlanmış ve seramik eserlerin çoğu sağlam, sırsız ve sırlı olarak bulunmuştur (Özgüç, 1985). Bu eserler hem İslam seramiklerinin hem de Türk seramik ve çini sanatının daha iyi anlaşılmasını sağlaması bakımından önemli görülmüştür (Öney, 1982). Kazılarda Goell tarafından bulunan seramikler Adıyaman, Gaziantep ve Ankara Arkeoloji müzelerinin depolarında korunmuş ve yeterince araştırılıp yayınlanmadığı belirtilmiştir (Öney, 1982).

Bu çalışma kapsamında Adıyaman Müzesinde teşhir salonunda sergilenen ve deposunda korunan Samsat kazılarında çıkarılan Orta Çağ, Helenistik, Roma ve İslami devir dönemlerine ait seramikler üretim ve süsleme teknikleri açısından incelenmiş ve kıyaslamaları yapılmıştır.

2. Samsat Seramikleri

Anadolu'da farklı bölgelerde yapılan bir çok arkeolojik kazılarda bulunan, İslam öncesine ait seramik ve çini eserler günlük kullanımın dışında, kültürel ve sanatsal ihtiyaçları da karşılamak için üretildikleri anlaşılmaktadır. Bu kazı alanlarından biri olan Samsat Höyük'de ele geçen seramikler Orta Çağ, Helenistik, Roma ve İslami devir dönemlerine ait seramiklerdir.

Samsat'ın Türk egemenliğine geçmesi Selçuklu dönemine rastlamakta ve kazılarda bulunan bu döneme ait seramiklerin üretim ve süsleme tekniklerinde çok çeşitlilik görülmektedir. Özellikle yüzey süslemelerinde tek ve çok renkli geometrik biçimler, insan ve hayvan figürleri, bitkisel ve Arapça yazı kuşaklı motifler sıkça kullanılmıştır.

3. Orta Çağ Samsat Seramikleri

Samsat, Orta Çağ'da çok kısa aralıklarla Hristiyan ve İslam devletlerinin egemenliğine geçmiş bir seramik üretim merkezi olmuştur. Bu nedenle, kazılarda ele geçen seramiklerin hangi uygarlık ve hangi döneme ait olduğuna dair bazı zorluklar yaşanmıştır. Samsat seramikleri, çoğunlukla ilk Orta Çağ tabakasında bol çeşitlilikte bulunmuş ve tarihlendirilmeleri aynı döneme ait mezar taşlarının kitabelerinden, fildişi, cam ve paraların İslam eserleriyle kıyaslanması sonucunda belirlenmiştir. Bunların çoğu 12. ve 13. yüzyıl Suriye Atabek ve Eyyubi geleneğini yansıtan Anadolu Selçuklu ve Artuklu seramikleri olduğu anlaşılmıştır (Bulut, 1991). Orta Çağda Hristiyan ve İslam stilinde üretilen bu seramikler, Hristiyan ve Müslüman ustaların aynı atölyelerde üretim yaptıkları için benzer teknik ve biçimlerden etkilendikleri tespit edilmiştir. Bugüne kadar kaynaklarda Bizans seramiklerinde görülen sgraffito süsleme tekniği sıkça tanıtıldığı için, İslam seramiklerinin süsleme teknikleri ihmal edilmiş ve birbirleriyle kıyaslanmaları bu nedenle zorlaşmıştır (Wallis, 1971; Rice, 1932).

İslami Devir Orta Çağ seramikleri Samsat'ta 13. yüzyıl sonlarına kadar Anadolu'daki merkezlerin hiç birinde görülmeyen çeşitlilikte ve zenginlikte üretildiği saptanmıştır (Öney, 1982). İslam öncesi devre ait kazılarda bulunan sınırlı sayıdaki sırsız kapların, Emevi ve Abbasilere ait dönemlerde üretildiği ve bir benzerlerinin de olmadığı anlaşılmıştır (Koechlin, 1928). Bitlis ilçesi Ahlat kazılarında ele geçen parça seramikler, fırınlar, fırın malzemeleri ve fırın artıkları Orta Çağ Anadolu'sunda bu merkezde seramik üretildiğini kanıtlamıştır (Karamağaralı, 1981). Buna benzer bir yaklaşımın Samsat'ta yapılan 1964 kazılarında 12. ve 13. yüzyıl Selçuklu ve Artuklu döneminde kil havuzlarının ve fırınlarının bulunması (Rosen-Ayalon, 1971), seramiğin üretildiğini ortaya çıkarmıştır. Ancak, Abbasi ve Emevi Dönemlerinde herhangi bir fırın kalıntısına rastlanmayışı, burada ele geçen seramiklerin Irak ve Suriye bölgesinden ithal edildiğini düşündürmekte ve bu bölgede üretimin yapıldığına dair henüz kesin bir bilgiye de ulaşılammıştır (Bulut, 1991). Samsat kazılarında ele geçen seramikler çoğunlukla tek renkli çanak, maşrapa, tabak ve testi olduğu anlaşılmıştır (Özgüç, 2009).

Samsat seramikleri üretim yöntemlerine göre sınıflandırıldığında; sırsız düz ve kabartmalı olarak tek renkli sırlı, sır akıtmalı, lüster, sır altı, Sgraffito, champleve ve slip tekniği şeklinde sıralanabilir. Bu seramikler, biçim ve süsleme teknikleri açısından çok çeşitlilik göstermekle birlikte aynı dönem Suriye Rakka, Hama ve Rusafa seramikleriyle de benzer üretim özelliklerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, Suriye ile ticari ve siyasi ilişkiler düşünüldüğünde; seramik buluntuların çoğu Suriye tarzında üretilen seramiklerin olduğu veya Suriyeli ustaların Samsat atölyelerinde üretim yaptığı olasılığını kuvvetlendirmektedir (Bulut, 1991).

Anadolu'da yapılan kazıların çoğunda Orta Çağ Dönemine ait seramikler detaylı araştırılmadığı için Samsat seramiklerinin de önemi anlaşılamamıştır. Samsat'ta bulunan seramikler; sırsız, desensiz, sırlı ve desenli olan çanak, küp, testi, çömlek, vazo, sürahi, tabak, matara ve kandil gibi sağlam ürünler ve çok sayıda kırık seramik parçalardan oluştuğu görülmektedir (Öney, 1982).

3. Helenistik ve Roma Dönemi Samsat Seramikleri

Samsat'ın Urfa kapısı bölgesinde yapılan kazılarda, çoğunluğu parçalardan oluşan kırmızı astarlı seramikler ele geçirilmiştir (Zoroğlu, 1986). Roma dönemine ait bu seramikler, devetüyü renginde kum ve mika karışımı bünyeden yapılmış ve farklı pişirim tekniklerinde kandillerin üretildiği görülmüştür (Özgüç, 2009). Kazılarda, bir arada bulunan bu kandiller (5,7x8,1cm) elde ve kalıpta şekillendirerek üretilmiştir. Kandillerin süslemelerinde genellikle geometrik, bitkisel ve figüratif motifler kullanılmıştır. Kırmızıya yakın kahverengi astarla kaplanmış olan bu kandiller yuvarlak karınlı ve dip kısmı düz bırakılmıştır (Gör. 2). Aydınlatma için fitil konulan deliği dairesel gövdenin dirsek hizasında üçgen şeklinde yapılmıştır (Özgüç, 2009). Bazılarında açık devetüyü renkli bünye üzerine kahverengi astar uygulanmış ve kabartma medusa başı işlenmiş kalıpta üretilmiştir (Gör.3).

Helenistik dönemde boya ile süsleme yapılan seramikler az olmasına rağmen, kahverengi astarlı seramikler çoğunlukla kâse ve tabaklarda görülmektedir (Özgüç, 2009). Devetüyü renkli seramikler, ince ve kuars katkılı olarak yüzeyleri düzleştirilmiş şekilde üretilmiştir. Biçim olarak halka dipli, şişkin gövdeli, kısa boyunlu ve dışarı doğru uzayan bilezik ağız kenarlı kandilde, süsleme olarak geometrik ve bitkisel motifler siyah renkli boyayla yapılmıştır (Gör. 4). Roma devri yapılarında süsleme elemanı olarak kullanılan geometrik ve bitkisel motifle süslenmiş olan heykel parçaları,

Helenistik ve Roma devri seramiklerinde de özenle işlendiği görülmektedir (Özgüç, 1983).

Gör. 2: Roma Kandili (Mutlu, 2019)

Gör. 3: Roma Kandili (Müze/ 2989)

Gör. 4: Vazo (Mutlu, 2019)

4. Orta Çağ Döneminde Samsat Sırsız Seramikleri

Orta Çağ İslam seramik sanatına ait buluntularda farklı tekniklerde üretilmiş çok sayıda örneklerin bulunması, Samsat seramiklerinin çeşitliliği açısından mutfak ve günlük kullanım seramikleri olarak iki başlık altında toplanmasına neden olmuştur. Anadolu'da 12. ve 13. yüzyıl Artuklu ve Selçuklu devrine ait seramikler çoğunlukla sarayın ileri gelenleri için üretilmiş ince ve kaliteli seramiklerdir. Bu grubun yanında asker ve hizmetkârların kullandığı günlük ve kaba seramikler de bulunmuştur (Okatan, 2004).

4.1. Mutfak Seramikleri

Samsat kazılarında çok az bulunan ince yapılı ve kaliteli maşrapalar zarafette ender bir sınıfı oluşturmaktadır (Özgüç, 2009). Bunun yanında Selçuklu surundaki “Şirin Kule” de ele geçen maşrapalar, kâseler, küpler, testiler ve kapaklar bu kulenin erzak deposu olduğunu düşündürmektedir (Bulut, 1991). Bu seramikler kahverengi, kırmızı ve devetüyü renklerinde astarsız, gövde ve boyunları çarkta, kulp kısımları ise elde biçimlendirilmiştir (Gör. 5).

Mutfak seramiği grubuna giren bu seramiklerin pişirme ve ısıtma amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazılarının dış yüzeyleri iyice kararmış olması, sıkça ateşte pişirme kabı olarak kullanıldığını (Bulut, 1991), bu durumun seramik fırınındaki indirgen pişirim atmosferinden de kaynaklı olabileceği veya bilinçli olarak da seramik kilinin siyah renkle boyanarak o dönem metal eşyaların taklidi olarak da üretildiğini düşündürmektedir (Gör. 6). Bu durum, kazı ekibinin seramikleri gözle fiziksel olarak değerlendirmesi sonucunda kaynaklara geçmiş bir bilgi olmakla birlikte, seramik alanında çalışanlar başta olmak üzere disiplinler arası işbirliği kurularak günümüz teknolojisi ile daha detaylı laboratuvar incelemelerinin yapılması ve bu sayede daha net bilgilere ulaşılması gerektiğine inanılmaktadır.

Gör. 5: Maşrapalar (Mutlu, 2019)

Gör. 6: Kat Maşrapalar (Mutlu, 2019)

4.2. Günlük Kullanım Seramikleri

Günlük kullanım seramik grubuna; sıvı kapları, kandiller, mataralar, güvercinlikler, pipolar, uçayaklar, parfüm ve civa kapları girmektedir. Bunlara benzer örnekler başta Anadolu olmak üzere, yakın doğu ve birçok bölgede ele geçirilmesi (Bulut, 1991), üretimin kolaylıkla ve seri olarak yapıldığını göstermektedir.

Samsat sırsız seramikleri arasında daha önce Anadolu'da ve dışında (İslami Devir ve sonrasında) benzeri görülmemiş, üzerinde iki pencere boşluğu olan kapaklı güveç tipi kap dikkat çekmektedir. İşlevi tam olarak anlaşılamayan bu kap, devetüyü veya kırmızı renklere astarsız olarak üretilmiş ve kuş gübresi toplamak amacıyla, güvercinlik veya kuş kafesi olarak kullanıldığı, pencere, kapak ve ağız kenarlarındaki deliklerden ipler bağlanarak kuşun burada tutulduğu varsayılmaktadır (Gör. 7). Diğer bir örnek ise, kandil olduğu tahmin edilen ancak gövdesinde is ve yanık izi görülmemeyen (Bulut, 1991), kabın kuş ve keçlik tuzağı için kullanıldığı, kare şeklinde dört açıklığı olan düz dipli ve kapaklı çömlektir. Bu tür kapların kale

muhafızlarının kullandığı ve günlük yaşamlarını yansıtan değerli kaplar olduğu belirtilmiştir (Özgüç, 2009).

Sırsız seramikler arasında, işlevi sanat tarihçiler tarafından çok tartışılan küçük şişecikler de önemli bir grubu oluşturmaktadır. Dairesel ve yumurta gövdeli olarak iki farklı formda üretilen bu şişeciklerden dairesele biçimli olanlar, kızıl ve kiremit kırmızısı renginde, yumurta biçimli olanlar ise, pekişmiş bünyeli, yeşilimsi gri renkte ve kaba olarak üretilmiştir.

Gör. 7: Güvercinlik (Mutlu, 2019) **Gör. 8 :** Civa-Parfüm Kabı (Mutlu, 2019)

Tepelerinde, içlerine konan sıvıyı ancak damla damla akıtabilecek genişlikte dairesele çerçevesi bir boşluk bulunmaktadır (Gör. 8). Her iki seramiğin alt kısımlarının sivri olması nedeniyle kum kaplara gömülerek veya hepsinin boyun kısmında bulunan oyuk çizgilere monte edilmiş iplerden asılarak kullanıldığı düşünülmektedir (Bulut, 1991).

5. İslam Öncesi Samsat Seramiklerinin Üretim ve Süsleme Özellikleri

Orta Çağ Dönemi seramikleri üretim, süsleme ve sır özellikleri bakımından zengin çeşitlilik göstermekte ve üretim tekniklerine göre sekiz gruba ayrılmaktadır (Öney, 1982; Mutlu, 2019). İlk olarak sırsız seramikler grubunu çoğunlukla günlük kullanım kapları basit ve sade olarak üretilmiş kaba çömlekler, güveçler, mataralar, kandiller, parfüm ve civa kapları oluşturmaktadır (Özgüç, 2009). Süslemelerinde çiziktirme, yapıştırma ve kalıp baskı gibi teknikler kullanılan Samsat sırsız seramikleri en büyük grubu oluşturmakta ve kabartma süslemeli olanlar özel bir grupta toplanmaktadır. Kabartma süslemeler, seramik kalıpta şekillendirilirken veya daha sonra üzerine baskı kalıpla motifler uygulanarak üretilmiştir. Kalıp malzemesi olarak maden, ahşap, alçı veya seramik kili kullanılmış ve motifler kalıba negatif olarak

işlenmiştir. Adıyaman ve bölgesinde Selçuklu ve Artuklu dönemine ait çeşitli madenden yapılmış eserlerde de bu kabartma süsleme tekniğinin görülmesi (Bulut, 1994), madeni eşyaların seramik formlarda taklit edildiğini düşündürmektedir (Gör.9).

Adıyaman Müzesinde sergilenen ve sırsız seramik grubunda yer alan kabartma süslemeli matara, ince yapıda üretilmesiyle dikkat çekmektedir (Gör. 9). Her iki yüzeyinde simetrik olarak aynı süsleme uygulanan matara gövdesinin merkezinde, dilimli kenarlı bir rozet ve meandırla çevrelenmiş saç örgülü bordür kullanılmıştır. Bordür içinde kabartma Kufi Arapça yazı ile “Sürekli şeref, kuvvet, üstünlük kuşatan talih, bol rızık benim sahibim için olsun, e Abdullah” ibaresi bant şeklinde uygulanmıştır (Bulut, 1994).

Gör. 9: Kalıp Baskılı Matara
(Özer, 2019)

Gör. 10: Sırsız Kandil (Bulut, 2007)

Diğer bir örnek ise oval formulu sırsız kabartma desenli kandildir. Kandil yüzeyinde belirgin şişkin yapıları alanlar ve yağ deliği, çerçevesi bantlarla kuşatılmış ve içlerine kabartma badem şekilleri, rozet veya diyagonal motifler işlenmiştir (Gör. 10). Anadolu’da Orta Çağ yerleşim merkezleri olan ‘Gritille’ ve ‘Avşan Kale’sinde ayrıca, Hama ve Abbasi dönemi kandillerinde de buna benzer kandiller görülmüştür (Bulut, 1994).

Samsat Höyük kazılarında bulunan Abbasi ve Büyük Selçuklu Dönemlerine ait Lüsterli Seramikler, 12. yüzyıl sonu ve 13. yüzyıl başında ithal edildiği düşünülmekte ince, sert, beyaz bünye üzerine astarlı ve sırlı olarak üretilmiştir. Daha sonra sır üstü tekniğinde metal oksit içeren renkli lüster boyalarla süslemeler yapılarak düşük sıcaklıkta indirgen atmosferde pişirilmiş, sarı-yeşil ve kızıl-kahverengi tonlarda parlak yüzeyler elde edilmiştir (Gör.11). Samsat’ta bulunan bu grup seramikler beyaz, mavi, mor ve kobalt mavi lüster olmak üzere kendi içinde dört gruba ayrılmıştır (Bulut, 2000). Beyaz Lüster grubunda, kirli beyaz ve kuarşlı bünye üzerine ince astarla kaplanmış kâse, vazo, tabak ve kandil formları yer almaktadır. Kâseler sır altı

örneklerle benzerlik göstermektedir (Bulut, 2007). Süslemede, enine sıralı bordürler kullanılmış ve 450-550°C gibi düşük sıcaklıklarda pişirildikleri anlaşılmıştır. Bordür içleri ve araları soyut bitkisel ve yazı taklidi motiflerle, içi süslü halkalı beneklerle doldurulmuştur (Gör.12). Benzer desenli lüsterli seramiklere Suriye'de de rastlanmış, kâselerin iç yüzeyleri tamamen stilize edilmiş bitkisel ve balık figürleri ile süslenmiştir. Adıyaman Müzesi'nde sergilenen dışa dönük ağız kenarlı ve yayvan formlu kâsede olduğu gibi, iç yüzeyi altı madalyona bölünmüş ve bunların içine aynı yönde ilerleyen kuşlar ve bu kuşları saran soyut bitkisel motifler işlenmiştir (Gör. 11). Bazı örneklerde ise kahverengi lüster boyalar üzerine detaylı motifler sivri uçlu aletle kazınarak işlendiği görülmüş (Bulut, 2000), böylelikle alt beyaz bünye rengi açığa çıkarılmıştır.

Diğer bir örnekte ise, kirlili beyaz bünyeden kabaca üretilmiş ve haki renk lüsterli form üzeri (Özgüç, 2009), yedi şeritle bölünerek araları zikzak biçimli yapraklar ve noktalarla süslenmiştir (Gör. 12). Abbasi Dönemi 9. ve 10. yüzyıl örneklerine benzer bu formun ithal edildiği düşünülmektedir. Bu grup seramikler, 12. ve 13. yüzyıl Selçuklu lüsterli seramikleri ile karşılaştırıldığında düşük kalitede oldukları anlaşılmıştır. Daha kaliteli seramikler ise Fatimiler döneminde üretildiği belirtilmiştir (Bulut, 2000).

Gör. 11: Beyaz Lüsterli Kâse
(Mutlu, 2019)

Gör. 12: Beyaz Lüster Vazo
(Mutlu, 2019)

Mavi-Beyaz Lüsterli seramikler ise, kırık beyaz bünyeli, beyaz astarlı ve bisküvi pişirimi yapılmış ve üzerine sır altı dekorla bakır oksit ve kobalt mavi ile bantlar, benekler, stilize motifler ve spiral şeklinde kıvrımlı bordürler kâselerin dış yüzeylerini süslemiştir. Pişirimleri 450-550°C sıcaklıkta yapılan bu grup seramiklerde; kâselerin iç yüzeyleri, vazoların dış yüzeylerini saran zengin kıvrımlı dallar, rumiler, palmetler, noktalı ve benekli madalyonlar, Arapça yazı ve yazı taklidi süslemeler görülmektedir (Gör. 13, 14).

Mor Lüsterli seramikler, kirli beyaz bünye üzerine beyaz astar uygulanmış ve mor renkli lüsterli boyalarla süslenerek 600-680 °C sıcaklıkta pişirilmiştir (Özgüç, 2009). Mor lüsterler, koni biçimli kâselerin iç yüzeyleri sarımsı ve yeşilimsi lüster boyalı motiflerle süslenmiştir. Daha çok yatay bordür sıraları ve bunlar arasında stilize edilmiş bitkisel süslemeler, balıklar ve kenarlarında diyagonal kısa çizgiler kullanılmıştır (Bulut, 2000).

Kobalt Mavi Lüsterli seramiklere çok az rastlanılmıştır. Kirli beyaz bünye, beyaz astarlanmış ve kobalt mavi şeffaf sırla kaplanarak 650-730°C sıcaklıkta pişirilmiştir. Süsleme düzeni açısından stilize edilmiş bitkisel şekiller ve Arapça yazılar görülmektedir. Samsat dışında Anadolu'da pek görülmeyen bu tür seramikler, 12. ve 13. yüzyılda İran'da Büyük Selçuklu döneminde ve Şam bölgesinde sır altı tekniğinde kobalt mavi sırlı çinilerin kullanıldığı bilinmektedir.

Gör. 13: Mavi Lüsterli Kâse (Mutlu, 2019) **Gör. 14:** Mavi Lüsterli Kâse (Mutlu, 2019)

Sgraffito (kazıma) tekniğinde süsleme uygulanan seramikler, Adıyaman Samsat kazılarında fazla sayıda bulunmuş ve çoğunlukla kırmızı killi bünyeler üzerine beyaz astar uygulanarak üretilmiştir. Müzede sergilenen sgraffito vazo, beyaz astar üzerine baklava dilimli dikey şeritlerle bölünmüş ve aralarına stilize edilmiş motifler kazınarak, açık-koyu yeşil ve açık kahverengi şeffaf sırlı şeritler akıtma tekniğinde uygulanmıştır (Gör. 16). Kazıma tekniğinde; deri sertliğine gelen seramik ürünler beyaz astarla kaplanmış ve motifler bu yüzeye sivri uçlu bir metal aletle kazınarak işlenmiştir. Kazınan bu çizgilerden alttaki bünye renginin görülmesi sağlanmış, motifler renklendirildikten sonra ürünler fırınlanmış ve motifli yüzeyler kalın şeffaf sırla kaplanarak pişirilmiştir. Nadiren sarı, kahverengi ve yeşil renk sırla süslenen kâselere de rastlanılmıştır (Gör.17). Küpler, testiler, çanaklar ve kâselerin yüzeyleri stilize edilmiş kıvrımlı bitki motifleri, soyutlanmış insan ve hayvan figürleri kazıma tekniğiyle üretilen formlarda kullanıldığı belirtilmiştir (Mutlu, 2019). Sgraffito seramikler genellikle Orta Çağ İslam, Ermeni ve Gürcü sanatında da

sıkça üretildiği için bu seramiklerin hangi merkezlerde ve hangi dönemlerde üretildiklerini saptamayı zorlaştırmıştır. Samsat'ta bulunan seramikler 12. ve 13. yüzyıl Suriye seramikleri ile daha çok benzerlik göstermektedir (Öney, 1982).

Gör. 16: Sgraffito Vazo (Mutlu, 2019)

Gör. 17: Sgraffito Derin Kâse (Mutlu, 2019)

Champleve süsleme tekniği, daha çok küçük seramik ürünlere uygulandığı, Samsat kazılarında çıkarılan parçalardan anlaşılmaktadır. Kazıma (sgraffito) tekniği ile benzerlik gösterse de aralarında bazı farklılıkların olduğu görülmüştür. Champleve süsleme tekniği, kırmızı ve gri renkte pekişmiş bünyeler üzerine kalın beyaz astar uygulanmış (Bulut, 2007) ve üzerine genellikle stilize edilmiş bitkisel süslemeler sivri uçlu bir aletle kazınarak üretilmiştir (Öney, 1982). Kazınan motiflerin çizgileri kahverengi ya da siyah sır altı renkle boyanmıştır (Gör.18). Champleve tekniği daha çok yüksek ayaklı kâselere, vazo ve kulplu testilere uygulanmıştır. 12. ve 13. yüzyıla ait bu tür seramikler Elazığ Korucu Tepe'de ve Anadolu'nun farklı yerleşim merkezlerinde de çok sayıda bulunmuştur (Bakırer, 1979).

Gör. 18: <https://i.pinimg.com> Erişim Tarihi:7.08.2020, Erişim Saati:15.34.

Rakka Tipi Seramikler, Suriye-Rakka şehrinde yapılan kazılarda çok sayıda bulunduğu için bu isimle anılmıştır. Kirli beyaz bünye çömlekçi tornasında şekillendirilmiş, beyaz astar üzerine yeşil,

mor, bordo, siyah, kobalt mavi ve kahverengi tonlarında sır altı tekniğinde boyanmış ve şeffaf sır kaplanmıştır. Kullanım amaçlı üretilen bu grup seramikler daha çok dışa dönük kenarlı tabaklar, kâse, çukur kâse, maşrapa ve vazo formlarında üretilmiştir. Samsat ve Anadolu'nun farklı merkezlerinde çok sayıda ve zengin çeşitlikte bulunması, hatalı ürünlere rastlanması, sırsız bünyelerin süslenmesi ve kazılarda uçayak gibi fırın malzemelerine rastlanması bu bölgede üretildiği düşüncesini güçlendirmiştir (Bulut, 2007; Öney, 1982).

Gör. 19: Kâse (Mutlu, 2019)

Gör. 20: Kâse (Özgüç, 2009)

Gör. 21: Kâse (Mutlu, 2019)

Adıyaman Müzesinde sergilenmekte olan Rakka tipi seramik kase, Samsat kazısında bulunmuş, beyaz astarlı zemin üzerine sır altı boyama tekniğinde çizgisel, bitkisel, kuş figürlü ve şeffaf sırlı olarak üretilmiştir (Gör.19). Ağız kenarından içe doğru kalın dört bant şeklinde ve tam merkezinde ince çizgili dairesel çerçeveyi iki eşit parçaya bölen serbest tarzda stilize edilmiş hayat ağacı ve etrafında sırt sırta dönmüş iki kuş figürü, kobalt mavi ve siyah renkle boyanmıştır (Özgüç, 2009). Diğer bir kase örneğinde ise (Gör. 20), merkezine kobalt mavi ve siyah renkle sır altı boyama tekniğinde dilimli dairesel çerçeve içinde, birbirine ters-yüz duran iki balık figürü işlenmiştir (Bulut, 2000). Bu gruba son örnek olarak ağız kenarı dışa dönük derin tabak verilmiştir. Çömlekçi tornasında şekillendirilen beyaz astarlı tabak siyah, kobalt mavi ve kırmızı kahverengi sır altı boyama tekniğinde zincir motifi, rozet, palmet ve Arapça yazı taklidi bordür şeklinde süslemeler yapılarak yeşilimsi şeffaf sırlı üretilmiştir (Gör. 21).

13. yüzyıl Suriye-Rakka tipi seramik grubunda çok sayıda görülen sır altı siyah boyamalı Turkuaz Renkli Şeffaf Sırlı Seramikler genellikle çukur kâse, vazo ve kavanoz şeklinde çömlekçi tornasında üretilmiş ve kaideden yukarı doğru genişleyen ters armut formunda biçimlendirilmiştir. Özellikle Samsat kazılarında bulunan bu tip seramikler, kirlili beyaz bünyeler astarlanmadan iyice parlatılmış, pişirilmiş, siyah sır altı tekniğinde; palmet, yaprak, damlalar, stilize arabesklerle kaynaştırılmış kufi yazılar ve bu yazılardan geliştirilen stilize bordürler ile güneş ışınları şeklinde motifler kullanılmıştır. Şeffaf turkuaz sırla üretilen bu tip seramiklerde süslemeler genellikle iç yüzeylere uygulanmıştır. 1981 yılında Samsat kazılarında ele geçen bu tür seramiklerin çok sayıda olması bölgede üretimin yapıldığı olasılığını güçlendirmiştir (Öney, 1982).

Gör. 22: Tukuaz Sırlı Çukur Kâse (Özgüç, 2009) **Gör. 23:** Tukuaz Sırlı Kâse (Mutlu, 2019)

Adıyaman Müzesinde sergilenen Rakka tipi kase örneğinde (Gör. 22), şeffaf turkuaz sır altına siyah boyanmış merkezinde stilize edilmiş hurma ağacı ve bunu çevreleyen daireler “Allah” yazısıyla tekrar edilerek süslenmiştir (Özgüç, 2009). Diğer bir örnekte ise (Gör. 23), krem renkli geniş ağızlı konik tabak, halka dipli olup iç yüzeyine lacivert sır altı boya ile çizgisel ve dairesel süslemeler yapılmış ve şeffaf turkuaz sırla kaplanarak üretilmiştir. İç kısmında kıvrık dalgalı bitkisel zemin üzerine taklidi kufi yazı “la ilahe illallah” ibaresini anımsatan serbest süsleme ve tabağın dış yüzeyinde “S” motif tekrarları görülmektedir (Bulut, 2000).

Müzedede başka bir seramik grubunu da Mor Sırlı Seramikler oluşturmaktadır. Bu grup seramikler, kirlili beyaz bünye yapısında olup beyaz astarlı, fırınlanmış ve üzerine mor renkli sır uygulanarak pişirilmiştir. Kazılarda bulunan parçalara göre bu tip seramikler ince, kalın ve büyük formlar şeklinde kullanım seramikleri olduğu anlaşılmış ve genelde kufi yazılar palmet biçimli motiflerle süslenerek

üretilmiştir. Orta Çağ İslam seramik sanatında ve 13. yüzyıl Anadolu Selçuklu seramik sanatında bu grup seramiklerin beğenilerek kullanıldığı bilinmektedir (Öney, 1982). Diğer bir kase örneğinde ise; kirli beyaz ve ince gözenekli bünye beyaz astarlı ve şeffaf turkuaz sırlı olarak üretilmiştir (Gör. 24). İç yüzeyine kalıp baskı ile kabartma desenler uygulanan kâsenin merkezinde, kenarı dilimli bir rozet ve kufi yazıyla kaynaşan kıvrık bitkisel dallar görülmektedir (Bulut, 1994).

Gör. 24: Tukuaz Sırlı Kâse (Mutlu, 2019) **Gör. 25:** Tukuaz Sırlı Sehpa (Mutlu, 2019)

Samsat kazısında bulunan ve müzede sergilenen çok ender parçalardan biri de seramik sehpadır. Kalıp baskı ile üretilen altıgen biçimli bu sehpa, kare biçimli ve kafesli pencereler ve geometrik desenler bir arada kullanılmıştır (Gör. 25). Her bir yüzeyinde tekrar edilen bu süslemelerde pencerenin üst kısmında daire içinde geçmeli haç motifi ve pencerenin iki yanına üçer rozet dizisi işlenmiştir. Sehpanın ikinci bir örneğinin İran'da bulunması, buradan ithal edildiğini düşündürmektedir (Bulut, 1994).

Adıyaman Müzesinde orta çağ seramiklerine ait başka bir grubu da Yeşil, Sarı ve Kahverengi Tek Renk Sırlı Seramikler oluşturmaktadır. Tek renk sırlı seramikler, beyaz astarlı veya astarsız üretilen testi, çanak, küp ve vazo formlarında üretilmiş ve Anadolu Selçuklu devrinde çok sevilerek kullanılmıştır. Samsat kazılarında ele geçen bu tip seramikler, çok çeşitli bünyelerden ve farklı renklerde sırlı olarak bulunması, Anadolu'da belirli merkezlerde üretildiğini kanıtlamaktadır (Öney, 1982). Müzede sergilenen bu grup seramiğe konik kâse örnek verilebilir. İç tabanda dairesel madalyon, beyaz grift bitkisel motiflerle süslenmiş ve zemini kobalt mavi ile boyanmıştır (Gör. 26). Orta kısmında görülen irice bir yaprak motifinin kenarları

mavi ve siyah kıvrık dallar ve palmet motifleri ile süslenmiştir (Bulut, 2000: 41).

Gör. 26: Konik gövdeli Kâse (Mutlu, 2019)

Sonuç

Araştırma, Adıyaman Müzesi'nde yürütülmüş, ancak çalışmanın başlayacağı zaman aralığında müzenin sayım ve düzenlenme sürecine girmesi nedeniyle çalışma süresi uzamıştır. Bu süreçte ise çalışmanın kaynak taraması yapılmış ve Anadolu'da Ortaçağ seramiklerinin üretildiği merkezler İslam öncesi ve sonrası dönemlerle ilgili çeşitli veriler toplanmıştır. Daha sonra çalışmanın uygulama alanı olan Adıyaman Müzesi'nde bu dönemlere ait seramikler tespit edilmiş ve incelenmiştir.

Atatürk Barajı suları altında kalacak olan Samsat Höyük'ü kurtarma kazı çalışmaları 1978-1990'lı yıllar arasında devam etmiş, ele geçen Orta Çağ Hristiyan ve İslami Devirlere ait bütün ve parça seramikler Adıyaman Müzesi'ne taşınarak koruma altına alınmıştır. Müzenin sergi salonunda ve etüt malzemeleri olarak depoda korunan bu seramik parçaların üretim ve süsleme teknikleri çalışma kapsamında incelenmiş ve kıyaslamaları yapılmıştır.

Kaynaklara göre İslam seramiklerinin sınıflandırılması, üretim ve süsleme tekniklerinde bazı eksikliklerin, kazı ekibi dışında seramik alanında yetkin kişilere başvurulmadığı ve bu nedenle seramik bünye, renkli boyalar, lüsterler ve sırlarla ilgili uygulamaların tanımlanmasında ve fırın atmosferinden kaynaklı pişirilmelere değinilmediği veya yanlış yorumlandığı anlaşılmıştır. Özellikle süsleme tekniklerinde Orta Çağ Hristiyan ve İslam seramiklerinde kullanılan sgraffito ve champeve dekor teknikleri, sır içi ve sır üstü lüsterlerin uygulama ve pişirim koşullarından kaynaklı bilgilerinde de karışıklıklar olduğu görülmüştür.

Orta Çağ Anadolu'sunda Türk seramik sanatının doğuş yeri sayılabilecek Samsat hem çeşitli devletlerin kültür ve sanatından etkilenmiş hem de seramik üretim merkezi olduğu kaynaklardan

anlaşılmıştır. Bu dönemde Hristiyan ve İslam devri seramiklerin Samsat'ta benzer ve zengin çeşitlilikte bulunması, Hristiyan ve Müslüman ustaların aynı atölyelerde çalıştığını, yeni üretim ve süsleme teknikleri geliştirerek Türk ve dünya seramik sanatına eşsiz eserler kazandırdıkları bilinmesine rağmen, İslam Dönemi seramiklerinden kaynaklarda söz edilmeyişi dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, Samsat'ın kısa tarihi, Samsat kazılarında ele geçen seramiklere dair bilgilere, Orta Çağ İslam öncesi ve sonrası seramiklerin tanımına ve kıyaslarına yer verilmiş, ayrıca araştırmacılara toplu değerlendirebilecekleri bir kaynak olabilmesi için çalışılmıştır. Müzenin depolarında korunan bu döneme ait çok sayıda seramik parçalar araştırmacılar tarafından keşfedilmeyi beklediği görülmüştür. Bu keşifler sonucunda Samsat Orta Çağ İslam seramiklerinin günümüz ileri teknoloji olanaklarıyla daha detaylı ve kapsamlı araştırmalarının yapılması için sanat tarihçiler, arkeologlar ve seramik alanında yetkin kişilerin birlikte çalışmaları ile daha güvenilir ve daha kesin bilgilere ulaşılması için gerekli çabaların gösterilmesi umut edilmektedir.

Kaynakça

- Bakırer, Ö. (1979). *The Medieval Pottery And Baked Clay Objects. Korucutepe 3. Studies In Ancient Civilisations*, Ed. M. Van Loon, Cat. No. W 54, Amsterdam.
- Bulut, L. (1991). *Samsat İslami Devir Sırsız Ve Tek Renk Sırlı Seramikleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Bulut, L. (2007). Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, Gönül Öney ve Zehra Çobanlı (Ed.), *Samsat Kazısı Buluntuları* içinde s.198, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Sanat Eserleri Dizisi 469, İstanbul.
- Bulut, L. (1994). Kabartma Desenli Samsat Orta Çağ Seramikleri. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Dergisi*, 7 (7), 1-18, İzmir.
- Bulut, L. (2000). Samsat Orta Çağ Seramikleri Lüster ve Sıraltılar. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* No.108, İzmir.
- Çobanlı, Z. (1996). *Seramik Astarları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:919, Eskişehir.
- Demirkent, I. (1970). Sümeysat Maddesi, *İslam Ansiklopedisi* C. II, s. 202-204, 213-214, İstanbul.

- Goell, T. (1967). Samosata, News Notes. The Archaeology Society Of Staten Island And The Staten Island Society. *Archaeological Institute Of America*. Vol. I, No. 2,
- Hellenkemper, H. (1976). Burgen Det Kreuzritterzeit In Det Grafsrhait Edessa Und Im Königreich Kleinarmenien. *Geographica Historica* I. Bonn.
- Karamağaralı, B. (1981). Ahlat'ta Bulunan Bir Çini Fırını. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları, Enstitüsü Yıllık Araştırma Dergisi*, S: III: 67-94.
- Koechlin, S. (1928). *Syria*. Les Ceramiques Musulmanes De Suse Au Musée Du Louvre. *Archéologie, Art et histoire Année 1928 9-1* pp. 40-58.
- M. Rosen-Ayalon. (1971). Islamic Pottern From Susa. *Archaeology*. Vol. 24, Ho. 3, June, s.204-208.
- Mutlu, H. S. (2019). Gelenekselden Çağdaşa Seramik. H. Serdar Mutlu (Ed.), *Samsat Kâsesi'nin Çağdaş Yaşama Kazandırılması*, Bölüm-2 içinde (s. 21-47) İksad Yayınları, Ankara.
- Okatan, Ö. (2004). *Anadolu Selçuklu Dönemi Sırsız Küpleri Üzerine Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Öney, G. (1982). 1978-79 Ve 1981 Yılı Samsat Kazılarında Bulunan İslam Devri Buluntularıyla İlgili İlk Haber. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, I, İzmir.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Özdoğan, M. (1977). *Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzev Araştırmaları*. ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları Seri: 1, No:2, İstanbul.
- Özgüç, N. (1983). Samsat Kazıları. *V. Kazı Sonuçları Toplantısı, T.C.Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, s.117-387, Ankara.
- Özgüç, N. (1985). Sümeysat Definesi. *Bulleten* XLIX/195, Ankara.
- Rice, D.,T. (1954). Byzantine Polychrome Pottery, A Survey of Recent Discoveries. *Cahiers Archéologiques*, Vol.7, s. 69-77.
- Runciman, S. (1986). *I.Haçlı Seferleri ve Kudüs Krallığının Kuruluşu*. Işıltan, F. (Çev). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları ; X. Dizi (9), s. 269-309.
- Salman, B. (2008). *Adıyaman Müzesi Mozaikleri Ve İstanbul Müzelerinde Bulunan Edessa Mozaikleri*,

- Kültür Ve Turizm Bakanlığı, Dösim Basımevi, Ankara.
- Wallis, H. (1971). *Byzantine Ceramic Art. London 1907. V.H. Eltern, Eine Byzantinische Patene Mit Ritzzeichnungen In Den Berliner Museen, Nf. 21, 2, Berlin.*
- Weisbach, F. H. (1960). *Samosata. Pr, Seri 2, Stuttgart.*
- Yıldız, H. (2011). *Koloniler Çağında (M.Ö. 1975-1725) Hahhum Krallığı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.*
- Zoroğlu, K. L. (1986). *Samsat'ta Bulunan Doğu Sigilataları İlk Raporu. Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, Konya.*

Görsel kaynaklar

- Gör.1. <http://samsat.gov.tr/eski-samsat>. (Erişim tarihi: 10.07.2019, Erişim saati: 18: 30)
- Gör.18. <https://i.pining.com>. (Erişim Tarihi:7.08.2020, Erişim Saati:15.34)
- Özer, D. (2020). *Çağdaş Tabak Tasarımında Samsat Motiflerinin Kullanımı ve Örnek Uygulamaları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.*

